

John A. Buehrens<sup>1</sup>

---

***Sola scriptura:***  
**A Biblia tekintélye, türelem és állandó kinyilatkoztatás**

(Fordította Szaló Réka)

Az 1568. évi tordai országgyűlés és a vallásszabadság törvénye kihirdetésének 450. évfordulója a Bibliáról való elmélkedésre szólít bennünket. A reformáció egyik legfontosabb elve, a *sola scriptura*, megkérdőjelezte az egyházi hagyományra épülő hitvallásokat, szertartásokat, az egyházi hierarchiát és szokásokat, amelyek elválasztják a keresztyén embert Isten szavának és kegyelmének, mint állandó jelenlevőnek, a megtapasztalásától. Akkoriban a hitvitákban (bizonyos fokig) gyakorolták a türelmet, és ezt erősítették meg Tordán. A mai világunkban ez egyre ritkább.

A 21. században az elektronikus kommunikáció egyre jobban kiszorítja a Gutenberg találmánya által létrejött nyomtatott sajtót, és ez gyakran ellentéteket táplál az értelmes, érvekkel alátámasztott vita helyett. Manapság az identitáspolitikák szétválasztanak bennünket faji, etnikai, hagyománybeli, hitbeli kérdésekben, nemi és szexuális orientációnkban. A bibliai Babel tornyának története is azt szemlélteti, hogy az új technológia és a vele együtt járó önteltség, gőg megosztja az emberiséget. Mégis: pünkösöd ünnepe, amikor az isteni Lélek még azokra is leszáll, akik kiválasztottnak érzik magukat, arra kellene bátorítson bennünket, hogy olyan nyelveken próbáljunk meg beszélni és magunkat megértetni, amelyek nem a sajátjaink. Ebben a szellemben kívánom ezen rövid eszmefuttatást alázattal átadni.

<sup>1</sup> Dr. John A. BUEHRENS az Amerikai Unitárius Univerzalista Szövetség (Unitarian Universalist Association of Congregations in America) elnöki tisztségét töltötte be 1993–2001 között. Szerzője – számos más mű mellett – az *Understanding the Bible: An Introduction for Skeptics, Seekers, and Religious Liberals (A Biblia megértése: bevezető szkeptikusok, keresők és vallásos szabadelvűek számára)* (Boston: Beacon Press, 2002) című könyvnek. Teológiai tanulmányait a Harvard College-ban, valamint a Harvard Divinity Schoolban végezte, 1999-ben a kolumbiói Protestáns Teológiai Intézet díszdoktori címét vehette át.

A tordai rendelet 400. évfordulóján éreztem először a tanúságtételre való elhívást. Ötven évvel ezelőtt, 1968 júniusában dr. Martin Luther King, Jr. a Harvard Collegeban tartott előadást, azon az egyetemen, ahova én is jártam. Ő már korábban is az életét kockáztatta az igazságért és békéért vívott harcában azzal, hogy a faji egyenlőségért emelte fel szavát, és azzal, hogy az Amerikai Egyesült Államok és Délkelet Ázsia ádáz, erőszakos háborújának végét követelte. Amikor áprilisban Martin Luther Kinget meggyilkolták, elmentem a Harvard téren lévő unitárius templomba (First Parish Church), és világunk jövőjét sirattam, kétségbe voltam esve, ahogyan a fiatalok és a hitetlenek szoktak. Sokan voltunk ott akkor, és ami ott történt, talán leginkább úgy jellemezhető, mint egy félresikerült kvéker találkozó. Több volt az egocentrikus beszéd, mint az imádságban töltött csend. Figyelmemet akkor két, a szentély mellett lévő plakett ragadta meg. Az egyik ezek közül a gyülekezeti kötelezettségvállalást fogalmazta meg: „Az igazság szabadságában, Jézus szellemében gyűlünk össze Istenhez imádkozni és az embert szolgálni.” A másik táblácskán Mikeás próféta 6. könyvének 8. verse állt: „Megjelentette néked, oh ember, mi légyen a jó, és mit kíván az Úr te tőled! Csak azt, hogy igazságot cselekedjél, szeressed az irgalmasságot, és hogy alázatosan járj a te Isteneddel. [?]”

A kérdőjel hiányzott, ahogyan gyakran azóta is.<sup>2</sup> Akkor értettem meg, hogy úgy tekintsek ezekre a szavakra, mint egy kérdésre, amely szövetségesként összeköt Martin Luther Kinggel a *shalom* (a béke, amelyhez az igazság, a részvétel és alázatosság vezet) keresésében. A boldog emlékezetű Abraham Joshua Heschel rabbi a bostoni diákokhoz intézett beszédében a tengerentúli rasszista háború és az országon belüli faji megkülönböztetések befejezésére hívta fel a figyelmet.

Heschel szövetségese volt Martin Luther Kingnek. Nem a dogmatikus válszokat hirdették, hanem a közös elköteleződést néhány próféta kérdésben. Olyan kérdésekben, amelyek felülmúlnak minden olcsó bálványimádást, és arra szólítanak bennünket, hogy soha ne feledjük, minden különbözőségünk ellenére, mindannyian Isten gyermekei vagyunk, akik érdemesek a meghallgatásra és megértésre. A próféta kérdések, hangsúlyozta Heschel rabbi, veszélyeztetik az uralmon lévő előljárókat, a hatalmat és a népeket. A fáraó gyakran megpróbálja elfojtani, elhallgattatni és megölni a prófétákat. Ha ez megtörténik, akkor az elszigetelt, elnyomott kérdezők életében nincs már megoldás, még akkor sem, ha mi, a felvilágosodás örökösei az egyéni értelem jogát oly értékesnek is véljük. Az

<sup>2</sup> Az eredeti szöveg így fordítja a Mik 6,8-at: “What doth the Lord require of thee, but to do justly, to love mercy, and to walk humbly with thy God [?]”

egyetlen megoldás a közösségekben rejlik, akik fenntartják a próféták szellemét, és életben tartják állásfoglalásra késztető kérdéseiket: „Minket most az igazság szolgálatára, az irgalmasság és a részvét megtestesítésére, hívtak el, arra, hogy alázatosan járjunk együtt.” Azon az estén, amikor Martin Luther King meghalt, amint Heschel szavain tűnődtem, egyszer csak azt éreztem, hogy segítenem és vezetnem kell egy ilyen közösséget. A rá következő évben elkezdtem a tanulmányaimat az unitárius univerzalista lelkeszképző intézetben.

Ezt a történetet már számtalanszor elmeséltem. 2012-ben világi és egyházi emberek előtt mondtam el, akik azért gyűltek össze, hogy felekezeti párbeszéd-sorozatot folytassanak a kinyilatkoztatás értelmezése és megértése érdekében. A találkozó kezdeményezője egy professzor volt, aki az Ószövetséget oktatta az Andover Newton Theological Schoolon. Az ANTS-t a 19. században a Boston környéki reformátusok és baptisták alapították azért, hogy a növekvő unitárius befolyást ellensúlyozza. Az intézmény egyre nyitottabbá vált a felekezetek közötti együttműködésre. Ezek a dialógust szorgalmazó sorozatok, találkozások öt felekezet egyházi embereit hozták össze: a zsidó, muszlim, katolikus, református és unitárius univerzalista egyházi képviselőket. Egy teológus vagy vezető esti előadását követően kis csoportokban vitatták meg az előadó által bemutatott témát. Az unitárius univerzalista egyház részéről engem kértek fel előadás megtartására. Azzal kezdtem, hogy megkértem a hallgatóságot, hogy egyházi énekeskönyvünkből énekeljük együtt a következő éneket, amely közvetlen módon kapcsolódik a témához:

Light of ages and of nations,  
Ev'ry race and ev'ry time  
Hath received thine inspirations,  
Glimpses of thy truth sublime.

Always spirits in rapt vision  
Passed the heav'nly veil within,  
Always spirits bowed in contrition  
Found salvation from their sin.

Reason's noble aspiration  
Truth in growing clearness saw;  
Conscience spoke its condemnation,  
Or proclaimed th' eternal law.

Fénye koroknak és nemzeteknek,  
Minden nép minden időben  
Részesévé vált az ihletésnek,  
Az igazság szikrái a szívekben.

A homályosan látó lélekben  
Mindig fellebbent a fátyol,  
Az alázattal meghajló lélekben  
A bűn elnyerte a bocsánatot.

Az értelem nemes ihletében  
Az igazság tisztultan ragyog;  
Ítélet szól a lelkiismeretben,  
Vagy az örök törvény dalol.

While thine inward revelations  
Told thy saints their prayers were heard.  
Prophets to the guilty nations  
Spoke thine everlasting word.

Lord, that word abideth ever;  
Revelation is not sealed;  
Answering now to our endeavor;  
Truth and right are still revealed.

That which came to ancient sages,  
Greek, Barbarian, Roman, Jew,  
Written in the soul's deep pages,  
Shines to-day, forever new!

Míg a szívek titkos kamráit  
A szentek imáikban kutatták,  
A próféták a bűnös népet  
Időtlen igékkel szolgálták.

Uram, szavad megáll örökkön;  
Kijelentésed nem zárja pecsét;  
Szándékaink előtt ez a tükör:  
Igazságod mindig célba ér.

Ami a régi bölcsek által szólt,  
Görög, barbár, római, zsidó,  
A lélek legmélyébe úgy hatol,  
Mint napjaink fénye, mi mindig új.  
(Fordította Czire Szabolcs)

Az éneket követően beszédemet James Luther Adams emlékének szenteltem, akit korunk legnagyobb teológusának és erkölcsfilozófusának tartok, aki szót emelt a huszadik századi borzalmak ellen. Heschel túlélte a holokausztot, és érezte, hogy az Istenben való egyszerű, könnyű hit ideje lejárt. Az igazi kihívás abban áll, hogy most még Istennek is meg kell bocsátanunk, aki esendőbbé vált, talán már nem mindenható, aki legalábbis már nem győz meg segítségéről bennünket. Adams hasonlóképpen tekintett a Szentírásra, azaz nem annyira Isten mindenhatóságának történelemben való kibomlását, mint inkább az isteni hittel szembeni emberi ellenállás történetét látta benne.

A szélsőségesen konzervatív keresztény családból származó Adams ateistaként és humanistaként fordult az unitárius felekezet felé. Az 1930-as években, németországi tanulmányai során, látta a náci elnyomás és a gonosz elleni tényleges szembenállást, amely leggyakrabban azoktól jött, akik életben tartották a bibliai próféták szellemét. Később a világban uralkodó gonosz jelenlétének csökkentésére intette az amerikai liberálisokat. Tanításaihoz a példázatokot a klasszikus és bibliai mítoszokból, történetekből választotta. Például a szigorú dogmákkal, doktrínákkal szembeni idegenkedésünket, ellenállásunkat például Dávid történetéhez hasonlította, aki elutasította a kardot, a pajzsot, a páncélt, inkább lement a patakhoz, ahol őt sima követ keresett parittyájához. Hasonlóképpen, mondta Adams, a kinyilatkoztatáshoz kapcsolódó tradícióink a történelem forrásához nyúlik vissza, és őt időtálló elvet mutat meg számunkra, amelyek folyamatos kihívást jelentenek életünkben. Az alábbiakban összegezném ezen elveket:

- Hinnünk kell, hogy a kijelentés nem titkos. Nyitottakká kell válnunk a múlttól és jelenről szóló párbeszédre ahhoz, hogy az igazat és a helyeset minél teljesebb mértékben feltárhassuk. Ahogyan Emerson mondta: „Isten nem csak a múltban jelentette ki magát, ma is szól hozzánk.”
- Törekednünk kell arra, hogy felülmúljuk korlátainkat, hogy a többi emberrel való kapcsolatunkat a tisztelet, a hit és a kölcsönösség határozza meg, hogy szent párbeszédben, szövetségben legyünk egymással.
- Mindannyiunk kötelessége, hogy olyan kérdéseket tegyünk fel egymásnak, amelyek segítenek felismerni a köztünk lévő hasonlóságot itt a Földön, amit Martin Luther King szeretett közösségnek (Beloved Community) nevezett, a Szentírás pedig Isten országaként említi.
- Kerülnünk kell azt, hogy a makulátlan erkölcsi tisztaság eszméjét keressük, ehelyett gyakoroljuk a jót, hogy az testet ölthessen személyes és társasági életünkben, ahogyan azt Ghandi mondotta: „Azzá kell válnunk, amit látni szeretnénk.”
- Nem adhatjuk meg magunkat a pesszimizmus egyetlen formájának sem, fel kell ismernünk, hogy a hit – ahogyan azt a Szentírásban találjuk: – „a remélt dolgokban való bizalom, és a nem látható dolgok létéről való meggyőződés.” (Zsid 11,1). Egyszerűen sohasem vagyunk annyi tudás birtokában, hogy meg tudnánk indokolni, miért adtuk fel.

Ez nem valami buta, minden kritikát mellőző, öndicsérő optimizmus, habár – Isten bocsásson meg ezért! – az amerikaiak gyakran vélik úgy, és viselkednek úgy, mintha Isten jóságának közvetítői lennének. Én határozottan elutasítom az „amerikai kivételesség” gondolatát, nem hiszek benne, de elismerem bibliai és kálvinista gyökereit, bár mindkettő kritikai szemléletmódot kíván. Elődeink például, akik zarándokok és puritánok voltak, azért jöttek Észak-Amerikába, hogy a Szentírás azon olvasata szerint éljenek, amely mellőzi a rangsort, a papi kormánysszervezeteket, szertartásokat, de erős hitet követel. Reményteljesen jöttek erre a földre, közösségeiket a zsidó gyakorlat, és nem a hitvallás szerint formálták. Nem azt kérdezték, hogy miben hiszünk mindannyian, hanem inkább azt, hogy milyen álmokat, szellemi és gyakorlati reménységet, bizakodást osztunk meg egymással, hogyan bánjuk egymással, hogy mindezen álmokat együtt valóra válthassuk egymással és Istennel való szövetségben. Ennek ellenére az őshonos amerikaiakat, akik a Nagy Szellemet tisztelték, nagyon gyakran nem tekintették testvéreiknek, úgy bántak velük, mint a kánaánitákkal, akik útjukban álltak az ígéret földjének meghódításában. Kihasználták, kizsákmányolták a természetet, mintha az nem Isten ajándéka és kinyilatkoztatása lenne. Több más, bölcs szellemi vezető mellett a rendíthetetlen, hűséges puritán egyházfi, Cotton

Mather a *The Christian Philosopher* [1721] (*A keresztény filozófus*) című könyvében arra kérte elődeinket, hogy emlékezzenek arra, Isten kétféle kinyilatkoztatást tett: önmagát nemcsak tetteiben, hanem a természet könyvében is láthatóvá tette. A Biblia és a természet kettős kijelentésének gondolata hosszú intellektuális történetre tekint vissza az exegéták között: Averroes, Maimonidész vagy Aquinói Tamás egyaránt merítettek a klasszikus görögség természetéhez való viszonyának hagyományából, amellyel Arisztotelész és mások műveiben oly hangsúlyosan találkozunk.

Ez természetesen több kérdést is felvet az isteni kinyilatkoztatás két formájának összeegyeztethetőségéről. A 18. század második felében több eltérő szemlélet fogalmazódott meg. A felvilágosodást képviselő némely gondolkodó deistának vallotta magát, tisztelték a természetet és a természet Istenét, de mellőzték a Szentírást. Voltak, akik a Szentírást helyezték előtérbe, habár „érezték, látták az idők és nemzetek fényét”, amely a kereszténység határait jelezték. Például a francia protestáns orvos, George de Benneville véletlenül észak-afrikai muszlimok közé került, akik őt jó bánásmódban részesítették. Ennek hatására felismerésként élte meg azt, hogy mindegy, milyen hitet vallanak az emberek, képesek az önzetlen kedvességre és törődésre. Arra a következtetésre jutott, hogy Isten kegyelme nem lehet annyira kevés, nem lehet eleve elrendelt és hitvalláshoz kötött, mint ahogy ő azt eladdig hitte, hanem sokkal univerzálisabb, mindenki számára elérhető. Így történt, hogy az egyetemes üdvösséget kezdte hirdetni. Az univerzalizmus ezen korai formáját annyira kedvezőtlenül, ellenségesen fogadták, hogy de Benneville elhagyta Franciaországot, és Amerikába menekült. Ugyanígy tett az angol tudós és lelkész, Joseph Priestley is. A *The Corruptions of Christianity* (*A kereszténység megromlásának története*) című többkötetes művében megpróbálja végigkövetni az egységből fakadó egyetemesség eszméjének eltorzulását a 4. századi Nagy Konstantin császár korától. Anélkül, hogy felhagyott volna az evangélium értelmezésének sokrétű kihívásával, Priestley Jézus személye által értette meg, hogy egyetlen Isten van, mindannyiunk Atyja, és Jézus emberi élete, önfeláldozó szolgálata, halála és örök életre való feltámadása példaértékű, és jelen van minden közösségben, amely őt követi.

A 19. század elején az autodidakta univerzalista Hosea Ballou *Treatise on Atonement* (*Tézis a megváltásról*) című művében megpróbálta összeegyeztetni a naturalizmust – amit mások mellett Thomas Paine és Ethan Allen támogatott – a Szentírást tanításaival. Priestley-hez hasonlóan ő úgy látta, Jézus Isten mindent átfogó szeretetének a példája, tanítványait arra hívja el, hogy ne csak fényként világítsanak a világban, hanem lássák is meg a fényt másokban; ahogyan Isten hagyja, hogy egyformán süssön a nap és essen az eső az igaz és az igaztalan em-

berre egyaránt. William Ellery Channing 1819-ben Baltimore-ban tartott az unitárius kereszténységről nevezetes prédikációt. A híres beszédhez a következő textust választotta: „...mindent vizsgáljatok meg: a jót tartsátok meg” (1Thessz 5,21) És így érvelt: Isten ajándékként és eszközként adta számunkra az értelmet, hogy a Szentírást és a természetet egyaránt tanulmányozzuk, azokban mélyebb szellemi egységet találjunk. Priestley-hez hasonlóan elfogadta a legfontosabb bibliai csodákat. Később viszont már megkérdőjelezte ezeket. Úgy vélte, hogy akár metaforák is lehetnek. Az őt követő transzcendentalisták, Emerson is, ugyanezt a nézetet vallották, és vallják néhányan ma is. Egyetlen igazi csoda létezik, s ez Isten minden teremtményében felfedhető. Az 1836-ban megjelent *Nature (Természet)* című, első művét Emerson így indítja:

„A mi korunk visszatekintő, az apák sírját építi, életrajzokat, történelmeket és kritikát ír. Az előttünk járó nemzedékek élő kapcsolatban voltak Istennel és a természettel. Mi már csak rajtuk keresztül tapasztaljuk meg mindezt. Miért ne lehetne nekünk is igazi, valódi kapcsolatunk az univerzummal? Miért ne lehetne a költészetünk és a filozófiánk az éleslátás, bölcsesség költészete és filozófiája, és nem a hagyományon alapuló? És a vallásunk miért ne lehetne kinyilatkoztatás, felismerés által való, mintsem mások története, történelme által létező?”

Ahogy két évvel később, 1838-ban írta a harvardi diplomaosztó beszédében (Harvard Divinity School Address): „Az emberek eljöttek, hogy meséljenek a kijelentésről, ami nagyon régen történt, és úgy beszéltek róla, mintha Isten hallott volna.” Emerson véleménye gyökeresen eltért ettől: „Isten folyamatosan beszél hozzánk, nem csak beszélt” – mondotta. Ami akkoriban radikálisnak tűnt, az ma már elfogadott bölcsesség – még a trinitárius kálvinista utódok körében is, akiknek elődjeink ellenszegültek. Az amerikai Krisztus Egyesült Egyháza (United Church of Christ) például a következő mondatot használja mottóként: Isten ma is szól hozzánk. Ez a gondolat köszön vissza John Robinson prédikációjában is. John Robinson, aki 1620-ban érkezett Plymouth-ba, az Óvilágtól búcsúzós, az Újat köszöntő beszédében a következőket mondotta: „Meg vagyok győződve, hogy Isten még több fényt és igazságot tár fel az Ő szent szavai által.” A Szentírást ma is olvasó haladó szellemiségűek számára ez a következő kérdést is felveti: a Szentírás szerint melyik az igazi bűn, az azonos neműek közti szerelem vagy a homofób gyűlölet, elnyomás?

A kinyilatkoztatás nem lezárt, hanem folyamatos – nincs pecsét rajta. De ne feledjük: ez nem szabad azt jelentse, hogy az isteni kinyilatkoztatás két formájának minden egyéni, excentrikus vagy az egyént kiszolgáló értelmezése egyformán érvényes. Nekünk, amerikai unitárius univerzalistáknak komolyan meg kellett küzdenünk ezzel a kérdéssel úgy, ahogyan Jákób megküzdött az idegen-

nel, akiről kiderült, hogy Isten küldötte, s aki megáldotta őt, és megváltoztatta a nevét. A 19. században a transzcendentalista mozgalom sokak számára túlságosan individualistának tűnt, kihívást jelentett a hagyományos, konvencionális tudás számára. Thoreau a békés civil engedetlenség mellett emelt szót az igazságtalan háborúk és a rabszolgaságot fenntartó törvénykezések idején. Margaret Fuller szerette volna látni a hagyományos nemi szerepek újraértékelődését, meghaladását. Theodore Parker sokakat megdöbbentett azzal a kijelentésével, hogy a Jézusban megtestesült morális, spirituális kinyilatkoztatás más kultúrákban is jelen van, analógiái fellelhetők. Henry Whitney Bellows, aki úgy vélte, hogy a hit ingája túlságosan az individualizmus fele kezd lendülni, emlékeztette felekezeti társait, hogy „a Szentlélek sokkal inkább az emberiség által nyilvánul meg, mint az egyén által.” (*The Suspense of Faith*, 1859) (*A hit bizonytalansága*)

Ezzel egyet kell értenem. Az egyik oka annak, hogy mi, unitárius univerzalisták a felekezetek közötti dialógust szorgalmazzuk, ugyanaz, amiért egymás közt erős szövetséget alkotunk egyházunkon belül. Csak akkor tapasztalhatjuk meg az Örökkévaló szellemét, amely feltárja számunkra az igazság teljességét, ha mi magunk is gyakoroljuk az én-te kapcsolatokat, ahogy azt Martin Buber, a zsidó bölcs mondotta.

Más vallási hagyományok állíthatják, hogy a próféciák kora már régen lejárt, újabb kinyilatkoztatások és hírnökök már nem lesznek.

Mi ezt nem így véljük. Számos nyugati vallásos közösséghez hasonlóan meg vagyunk győződve, hogy isteni kijelentésben a későbbi nemzedékek is részesülhetnek, az nem zárult le a „Könyv népeivel”, ahogy azt az iszlám tanítja. Példaként gondolhatunk itt az Utolsó Napok Szentjeinek Egyházára és szent iratukra, a Mormon könyvére, vagy a bahá'í hit követőire, akik Bahá'u'lláh kijelentéseit követik. A vallásos szervezetek gyakran kényszerrel és kizárással ellenállnak mindenféle újtásnak. Mi nem. Ebben az értelemben mi inkább hasonlítunk azokhoz, akik a Barátok Vallásos Társaságának tagjai, azaz a kvékerekhez, habár mi túl sokáig biztosan nem maradnánk csendben. Egyszer egy bölcs ember azt mondta, hogy ha nem vagyunk a Könyv emberei, akkor bizonyára a könyvek emberei vagyunk. Miközben megvédjük a lelkiismeret szabadságát, és mi magunk is sokfélék vagyunk, de az nem igaz, hogy abban hiszünk, amiben csak akarunk. A Powell Davies, a huszadik század egyik nagy lelkésze mondta egyszer: „Az unitárius univerzalisták a dolgok komoly megvizsgálása után szabadon hisznek, mert tudják, hogy hinniük kell.” Ez nemcsak a Szentírásra és a történelmi igazságokra érvényes, hanem mai világunk nyomasztó társadalmi és morális kérdéseire is.



Pontosan ezért van az, hogy, ellentétben más felekezetekkel, mi sokkal nyomatékosabban valljuk, hogy a kinyilatkoztatás forrása egyaránt az emberi tapasztalás és a tudomány. A tudomány körébe beletartozik a társadalomtudomány is, hiszen nélküle hatékony társadalmi elköteleződés elképzelhetetlen lenne. Az elkerülhetetlen emberi fejlődés mítoszában ugyan mi már nem hiszünk, ahogyan tették azt elődeink a 19. században, amikor az emberiség előre és felfele mutató, örökké tartó fejlődéséről beszéltek, mégsem vagyunk fatalisták az emberi létezés tekintetében. Itt mindenképpen szeretném megemlíteni néhány kortárs társadalomkutató hozzájárulását.

Vegyük például Steven Pinkernek, a Harvard Egyetem professzorának munkásságát. *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined (Természetünk jobb angyalai. Miért csökkent az erőszak)* című, 2011-ben megjelent könyvében empirikus adatok tárházát kínálja. Miközben a globális kommunikáció az erőszak és a szegénység kitartó jelenlétét tudatosítja bennünk, valójában, főként az utóbbi évtizedekben, mindkettő drámai módon csökkent. Az emberiség hajnalán az élet, amint azt Hobbes jellemezte, csúnya, állatias és rövid volt. A vallások történelmi kialakulása során meglehetősen csökkentették az emberek közötti kegyetlenséget, legalábbis ami az egy közösséghez tartozó embereket illeti. Annak ellenére, hogy léteznek olyan vallásos csoportok, amelyek állandósítják a csoportok közti erőszakot, más, haladóbb szellemiségű egyházak abban érdekeltek, hogy azt a fejlődési küldetést teljesítsék, amiért egy vallás létrejött, azaz egy jobb, gazdagabb életben való hitet adjanak mindannyiunk számára.

Néhai Robert Bellah, Amerika talán egyik legkimagaslóbb teológusa a társadalomtudományok távlatából, remekművében megerősíti ezt a gondolatot. *Religion in Human Evolution: From the Paleolithic to the Axial Age (Vallás az ember evolúciójában. A paleolitikumtól a tengelykorig)* című, 2011-ben megjelent művében az antropológia, nyelvtudomány, archeológia és teológia segítségével nemcsak azt mutatja be, hogy a vallás milyen módon működött és kínált értelmi kereteket, hanem azt is, hogy léteznek kultúrák közötti minták, amelyek a társadalmi szervezetek vallásos fejlődésének három szakaszát mutatják be. A vadászó és gyűjtögető törzsek életében a vallás gyakran sámánisztikus és animisztikus volt. A csoporton belüli erőszakot behatárolták a tabuk és a szertartások. Bonyolultabb társadalmi szervezetekben – letelepedett, mezőgazdasággal foglalkozó közösségek, törzsek közötti szövetségek, városállamok és hasonlók – a vallás archaikus formái mutatkoztak meg: hódító királyok, templomok, papok és áldozatok. Az úgynevezett axiális vagy tengelykor(szak) alatt, amely körülbelül i.e. 800-ban kezdődött és négy évszázadon keresztül tartott négy központban, amelyet intenzív emberi kölcsönhatás jellemezett: Észak-India, Kína, Görögország és Kö-

zel-Kelet, sokkal erősebb önkritikát gyakorló vallások kezdtek megjelenni. Így jelentek meg azok a történelmi tradíciók, amelyeket az indiai Upanisádok bölcsenek, Buddha, Konfuciusz és a kínai filozófusok, Szókratész és a görög filozófusok, Izrael profétái és szellemi követői, Jézus és Mohamed személyével azonosítunk. Ezek a tradíciók az alázatosság spiritualitását vezették be, és kihívást jelentő, kölcsönösségen alapuló, egyetemes igényű erkölcsöt. Vegyük például az iszlámot, az egyik leginkább félreértett tradíciót. Az iszlám elnevezés jelentése: *behódolás, alávetés, alázatosság*, legfontosabb tanítása: „Az én Istenem és a te Istened egy Isten, aki előtt a béke érdekében alázatosak vagyunk.” Minden vallási hagyományban vannak fundamentalisták és bigottak, akik betű szerinti magyarázatot alkalmaznak, sztereotípiákat működtetnek, hogy másokat befeketítsenek, és rossz hírbe hozzanak. Még azok is, akik a görög filozófusok örököseinek tartják magukat, baloldali tudományos fundamentalistákká válhatnak, feladnak minden civilizált párbeszédet, és azt állítják, hogy az ősi mítoszok, mitológiák és történetek mind hamisak és értéktelenek, az istenek pedig nem léteztek.

Az igazi, tiszta tudomány mindig kísérleti, és ismeri saját határait. Nem tud mindent bizonyítani. Értelmet és értéket nem tud bizonyítani. Az igazi vallás alázatos, szerény, egyszerű. Ahogyan arra Robert Bellah bölcsen rámutatott, az ember vallásos evolúciójában semmi korábbi nem vész el teljesen. A törzsi rendszer is még velünk van. Az archaikus, Isten nevében gyakorolt haborúskodás, a patriarchizmus, hierarchiák és a szegények kizsákmányolása is jelenvaló. A tengelykor alapvető felismeréseinek való ellenállás is köztünk van: szükséges a valóság önkritikus szemlélete. Még ma is érvényes: Amit nem akarsz, hogy mások veled tegyenek, te se tedd másokkal. Miközben ez egyeseket arra inspirálhat, hogy olyan új spirituális korszakot képzeljenek el, amilyené globálisan mi, emberek váltunk mostanra, én Bellah gondolatával értek egyet: Előbb meg kell erősítenünk a nemzeteken és hagyományokon átívelő globális struktúrákat, amelyek az emberi jogokat fenntartják. Lehet, hogy ezután egyre többen fedezzük fel az örökölt hagyományainkban azokat a bennük rejlő támaszpontokat, amelyek az egyetemes és emberi jogokat jelentik.

Karen Armstrong vallástörténész szerint sajnos még ma is túl sokan okolnak másokat, hirdetik a bosszúállást, az erőszakot. *Twelve Steps to a Compassionate Life (Tizenkét lépés a könyörületes élethez)* című, szintén 2011-ben megjelent könyvében egy javaslatot fogalmaz meg. Azzal kellene kezdenünk, hogy belátjuk, mennyire függünk még mindig attól a hittől, hogy csakis mi világosodtunk meg. Úgy vélem, ez a meglátás helyes, és ránk, unitáriusokra is ugyanúgy érvényes, mint bármilyen más vallás, felekezet követőire.

Egyszer egy bevásárlóközpontban voltam – néha úgy tűnik, hogy az egész világ azzá vált – , amikor megpillantottam egy fülhallgatós, kamasz fiút, amint magában dúdolgatott, zenét hallgatott. A pólóján a következő felirat volt: CSAK TE AKADÁLYOZHATOD MEG A NÁRCIZMUST! Mennyire igaz! – gondoltam. Mivel az önimádat a korunk egyik lelki betegsége, igen üdítő volt látni, hogy a fiatalok ironikusan tudnak ehhez viszonyulni. A póló feliratával kapcsolatban egyetlen kérdés maradt csak: Mit fog ez a srác kezdeni ezzel a felismeréssel?

Ebben a globális közösségben, amelyben a technológiának köszönhetően a társadalmi struktúrák eddig soha nem tapasztalt mértékű, folyamatos változásban vannak, kísért a spirituális fejlődés előző szakaszaira való visszalépés gondolata. Visszatérhetünk a vallás archaikus formáihoz, amelyektől óvva intettek prófétáink bennünket, visszatérhetünk a nacionalizmushoz és a törzsi rendszerhez, önmagunkat – szabadelvű és kortárs módon – individualista gyűjtögetőknek és vadászoknak is elgondolhatjuk. Isten őrizz! A kihívás számunkra, akik bizonysgot teszünk a próféták tanairól az, hogy ilyen nyitott kérdéseket tegyünk fel:

Azt állítod, hogy ismered, hogy örökölted Isten végső szavát?  
Ha igen, akkor miért próbálsz meg korlátozni a végtelent? Lehet, hogy Isten mások által ma is beszél hozzánk.

Mostanában hogyan viszonyultál saját örökségedhez, hogy az korunk igényeit szolgálhassa? Követed elődeidet, akik saját koruk kihívásaira válaszoltak?

Kötelezettséget vállalsz-e azokkal, akik itt, a földön Isten országát, a szeretettek közösségét szeretnék szolgálni? Ha nem, miért nem? Mert ők nem tökéletesek? Nos, akkor mondom még egyszer, hogy te magad sem vagy az!

Az a közösség, amelyhez te tartozol, eleven kapcsolatban van-e más tradíciókhoz tartozó közösségekkel, hogy együtt járjatok az ösvényen, amely a szeretet közösségéhez vezet? Ha nem, miért nem?

Ahelyett, hogy a napi híreken sajnálkozol, mennyire érzed magad felkészültnek arra, hogy ezt mondd magadnak: „Ez itt Isten országa, nem az enyém. Nem tudom, hogy merre halad, de nem esem kétségbe, és nem adom át magamat a félelemnek.”

Egyre több kérdés merül fel, és kevesebb a végső, érvényes válasz. Ezek nem udvarias, választékos kérdések. Meglehetősen új, kíméletlen kérdések. A mi vilá-gunk egy gyorsuló, kultúrák közti verseny azért, hogy kinek a törzsi, archaikus vagy egyéni, személyes felismerése fog majd győzni. Mégis, ez az öt, szembesítő kérdés számomra – 450 évvel a tordai vallásszabadság-határozat után – közelebb hozza azt, ahogyan a Szentírást kell értelmeznünk. És nem hagyhatjuk ki a tole-ranciát, más hagyományokat sem abban a reményben, hogy önkritikusan élhe-tünk együtt: Jézus, a próféták és a teljes tengelykor szellemében. Akárcsak Isten országa, mindaz, amit keresünk, már itt van, jelen van köztünk, valahányszor én-te dialógust folytatunk, és együtt teszünk a békéért és az igazságért. Rajtunk múlik az, hogy életben tartsuk a prófétai kérdéseket, amelyek beteljesülésükhöz vezetnek. Így cselekedjünk, így legyen! Ámen.